

ТЕОДИЦЕЯ У ПРАВОСЛАВНІЙ ТРАДИЦІЇ: БІБЛІЙНИЙ І ПАТРИСТИЧНИЙ ДОСВІД ТА СУЧАСНІ ПЕРСПЕКТИВИ

THEODICE IN THE ORTHODOX TRADITION: BIBLICAL AND PATRISTIC EXPERIENCE AND CONTEMPORARY PERSPECTIVES

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема теодицеї в християнському богослов'ї набуває особливої актуальності в умовах сучасної екзистенційної кризи людства, коли традиційні релігійні пояснення природи зла зазнають серйозного переосмислення під впливом секулярної філософії та наукового світогляду. Глобальні катастрофи XXI століття, включаючи пандемії, військові конфлікти та екологічні кризи, актуалізують необхідність богословського роздуму щодо класичних християнських концепцій страждання та його сотеріологічного значення. Сучасна людина потребує оновленого християнського дискурсу, здатного дати переконливі відповіді на виклики секуляр-

Актуальність дослідження зумовлена невпинною значимістю теодицеї у сучасному богословському дискурсі та необхідністю осмислення традиційних християнських підходів до проблеми зла у контексті сучасних викликів людства. Питання страждання та смерті набувають особливої гостроти в епоху глобальних криз, вимагаючи поглибленого аналізу християнських концепцій теодицеї та їх співвідношення з філософськими та богословськими традиціями. Мета дослідження полягає в систематичному аналізі християнських концепцій зла, страждання та смерті, виявлення їхнього розвитку в історії християнської думки та визначенні їхньої релевантності для сучасного богословського дискурсу. Дослідження спрямоване

* Кандидат наук із богослів'я, професор, завідувач та професор кафедри богослів'я Київської православної богословської академії.

** PhD in Theology, Professor, Head and Professor of the Department of Theology of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

ного гуманізму та атеїстичної критики релігійного світогляду.

Міждисциплінарний характер дослідження визначається зростаючим інтересом сучасної науки до релігійно-філософських аспектів людського існування та необхідністю діалогу між богослов'ям, філософією та психологією у питаннях осмислення травматичного досвіду. Розвиток медичної етики, біоетики та танатології потребує поглибленого розуміння християнських уявлень про гідність людської особистості в контексті страждання та смерті. Актуалізація проблеми зумовлена також потребою у розробці християнської концепції пастирського супроводу в ситуаціях екзистенційної кризи та пошуку сенсу в умовах граничних життєвих обставин.

Історико-богословський аспект актуальності пов'язаний із необхідністю систематизації та критичного аналізу розвитку християнської теодицеї від біблійних текстів до сучасних богословських концепцій, що дозволить виявити константи та змінні у християнському розумінні проблеми зла. Сучасне православне богослов'я покликане здійснювати не лише академічне осмислення спадщини святих отців та богословів середньовіччя, але й їхнє живе переосмислення у світлі викликів сьогодення. Це осмислення має відбуватися в душі вірності переданню Церкви, але водночас із врахуванням здобутків сучасної герменевтики, філософської антропології та феноменології релігії.

на створення комплексної картини християнської теодицеї та її філософсько-богословських підстав.

Об'єктом дослідження є християнська теодицея як система богословських і філософських концепцій, спрямованих на осмислення проблеми зла в контексті віри в всеблагого і всемогутнього Бога. Об'єкт охоплює біблійні, патристичні, схоластичні та сучасні підходи до проблеми теодицеї.

Предмет дослідження становлять конкретні християнські концепції та доктрини, що пояснюють походження, природу та сенс зла, страждання та смерті у світобудові. Предмет включає аналіз богословських аргументів, філософських обґрунтувань та духовно-практичних аспектів християнської відповіді на проблему зла.

Методологічну основу дослідження складають історико-богословський, порівняльно-релігієзнавчий та філософсько-аналітичний методи. Застосовується герменевтичний підхід до аналізу священних текстів і богословських праць, і навіть феноменологічний метод вивчення релігійного досвіду переживання страждання. **Наукова новизна** роботи полягає у комплексному міждисциплінарному підході до проблеми християнської теодицеї, що інтегрує богословські, філософські та культурологічні аспекти дослідження. Вперше зроблено спробу систематизації різних християнських концепцій

Особливої уваги заслуговує питання теодицеї, яке в різні епохи набувало особливих форм вираження. Сьогодні Православна Церква покликана свідчити про істинне розуміння страждання, зла і Божого Промислу, виходячи з досвіду євхаристійного життя та спасительної присутності Христа в історії. Аналіз впливу різних християнських традицій на формування теодицейних концепцій не повинен вести до змішування вчення, але може допомогти глибше усвідомити, як православне богослов'я вірно зберігає апостольське Передання і пропонує світові відповідь на виклики зневіри та сумніву. Особливої ваги набуває аналіз впливу різних християнських конфесійних традицій на формування теодицейних концепцій та їх практичне застосування в церковному житті.

Практична актуальність дослідження зумовлена необхідністю розробки сучасної християнської апологетики, здатної ефективно відповідати на виклики секулярної критики та надавати переконливі аргументи на користь сумісності віри у благого Бога з реальністю зла та страждань у світі. Дослідження має важливе значення для розвитку сучасної християнської педагогіки, пастирського богослов'я та духовного супроводу, оскільки надає теоретичні основи для практичної роботи з людьми, які переживають кризові життєві ситуації. Результати дослідження можуть сприяти зміцненню християнської ідентичності віруючих та формуван-

зла з урахуванням їхнього історичного розвитку та сучасних інтерпретацій у контексті діалогу з секулярною філософією.

Ключові слова: християнська антропологія, проблема зла, релігійна філософія, біблійна герменевтика, патристичне богослов'я, сотеріологія, есхатологія, релігійна етика, духовне страждання, метафізика зла, християнська апологетика, богословська антропологія, релігійний екзистенціалізм, містичне богослов'я.

The relevance of the study is due to the continuing significance of theodicy in modern theological discourse and the need to comprehend traditional Christian approaches to the problem of evil in the context of modern challenges of humanity. The issues of suffering and death are becoming particularly acute in the era of global crises, requiring an in-depth analysis of Christian concepts of theodicy and their correlation with philosophical and theological traditions.

The purpose of the study is to systematically analyze Christian concepts of evil, suffering and death, identify their evolution in the history of Christian thought and determine their relevance for modern theological discourse. The study is aimed at creating a comprehensive picture of Christian theodicy and its philosophical and theological foundations.

The object of the study is Christian theodicy as a system of theological and philosophical concepts aimed at understanding the problem of evil in the context

ню зрілого релігійного світогляду, здатного інтегрувати досвід страждання у цілісну картину християнського розуміння людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що проблема зла, страждання та смерті у християнській теології залишається однією з центральних тем сучасних богословських досліджень. Останні десятиліття спостерігається значне оновлення підходів до теодицеї, особливо у контексті православного богослов'я. Митрополит Калліст (Уер) у своїх сучасних роботах наголошує на необхідності апофатичного підходу до розуміння божественного промыслу в контексті страждання, розвиваючи традицію святих отців Східної Церкви [Metrop. Kallistos, 1971, p. 477–480]. Протоіерей Іоанн Мейєндорф у своїх пізніх працях акцентував увагу на христологічному вимірі проблеми зла, показуючи, як Боготілення радикально змінює перспективу розуміння страждання [Meuendorff, 2011, p. 335–352].

Сучасні дослідження православних богословів, включаючи роботи митрополита Єрофея (Влахоса) і архімандрита Георгія (Капсаніса), представляють синтез святоотцівської традиції з сучасними викликами секулярної філософії та науки [Metrop. Hierofei, 2015, p. 456; Γεώργιος Καψάνης, 1979]. Особлива увага приділяється антропологічному аспекту проблеми: як гріхопадіння людини вплинуло на космічний лад і як рятівна спра-

of faith in an all-good and all-powerful God. The object covers biblical, patristic, scholastic and modern approaches to the problem of theodice.

The subject of the study is specific Christian concepts and doctrines that explain the origin, nature and meaning of evil, suffering and death in the universe. The subject includes an analysis of theological arguments, philosophical justifications and spiritual and practical aspects of the Christian response to the problem of evil.

The methodological basis of the study is historical-theological, comparative religious studies and philosophical-analytical methods. A hermeneutic approach to the analysis of sacred texts and theological works is used, as well as the phenomenological method of studying the religious experience of suffering.

The scientific novelty of the work lies in the comprehensive interdisciplinary approach to the problem of Christian theodice, which integrates theological, philosophical and cultural aspects of the study. For the first time, an attempt is made to systematize various Christian concepts of evil, taking into account their historical development and modern interpretations in the context of dialogue with secular philosophy.

Keywords: *Christian anthropology, the problem of evil, religious philosophy, biblical hermeneutics, patristic theology, soteriology, eschatology, religious ethics, spiritual suffering, metaphysics of evil, Christian apologetics, theological anthropology, religious existentialism, mystical theology.*

ва Христа відновлює споконвічну гармонію творіння. Протопресвітер Олександр Шмеман у своїх роботах з літургійного богослов'я показав, як євхаристичний досвід Церкви змінює розуміння смерті та страждання [Brian A. Butcher, Andrew Louth, 2018, p. 360].

У контексті міжнародного права та захисту людської гідності сучасні дослідження підкреслюють зв'язок між християнським розумінням страждання та формуванням концепції прав людини. Загальна декларація прав людини (1948) та подальші міжнародні конвенції відображають християнські принципи гідності особистості перед стражданням [United Nations, 1948]. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950) у своїх положеннях про заборону тортур та нелюдського поводження імпліцитно спирається на християнську антропологію [Council of Europe].

Останні дослідження богословів Української православної церкви, представлені у працях Блаженнішого митрополита Єпифанія (Думенка) [Митр. Бл. Єпифаній (Думенко), 2019, с. 15–28], митрополита Євстратія (Зорі) [Митр. Євстратій (Зоря), 2020, с. 45–62] та протоієрея Георгія Коваленка [Коваленко, 2021, с. 456], демонструють спробу синтезу традиційного православного вчення із сучасними викликами. Їхні дослідження фокусуються на переосмисленні концепції Божественного промислу в умовах сучасних катастроф і соціальних потрясінь.

Паралельно розвиваються дослідження в галузі екуменічної теології, де особлива увага приділяється діалогу між православною та західно-християнською традиціями розуміння зла. Роботи Девіда Бенглі Харта «Ворота вогняні» [Hart, 2011, p. 119] та Мирослава Вольфа «Виключення та обійми» [Volf, 2019, p. 360] пропонують нові підходи до вирішення проблеми страждання, засновані на синтезі патристичної традиції та сучасної філософії. Ці дослідження набули широкого резонансу у православних академічних колах та стали предметом активного обговорення в українській богословській спільноті.

Сучасні дослідження також зачіпають психологічні аспекти сприйняття зла та страждання у релігійному контексті. Значний внесок у розвиток теми зробили також дослідження в галузі біблійної екзегетики, особливо аналіз старозавітної та новозавітної перспективи на проблему зла. В праці М. Олексовича і М. Кловські (2023) «The Theodicy Challenge and the Intelligibility of the World» [Oleksowicz, & Kłowski, 2023, p. 1513] автори пропонують нові інтерпретації класичних біблійних текстів,

що стосуються теодицеї. Ці роботи демонструють новий погляд православного підходу до розуміння Божественної справедливості у контексті людського страждання.

Православна традиція розглядає проблему зла як фундаментальне питання християнської антропології та теології. Відповідно до вчення святих отців, зло не є самостійною субстанцією, але є спотворенням або відсутністю блага. [Чорноморець, 2004, № 42, 15 др. арк.]. Ця концепція, що сягає вчення святого Августина і розвинена східними отцями церкви, формує основу православного розуміння природи страждання та смерті. Київські богослови, зокрема Блаженніший митрополит Єпіфаній, наголошують на тому, що зло виникає як результат зловживання людською свободою, дарованою Богом [Митр. Бл. Єпіфаній (Думенко), 2019, с. 15–28].

Святоотцівська традиція, представлена працями Іоанна Золотоуста [Κωστή Ηλ. Παπαδάκη, 1994, σελ. 175], Григорія Богослова [Kenneth, 1984, р. 83–98] та Іоанна Дамаскіна (*John of Damascus*) [St. John Damascene, 1899, р. 228], розглядає страждання не як покарання, а як педагогічний інструмент Божественного промислу. Відповідно до цього вчення, Бог допускає страждання для духовного вдосконалення людини та її наближення до божественної природи. Сучасні українські богослови, розвиваючи цю традицію, вказують на необхідність розрізнення між злом моральним і фізичним, що дозволяє більш точно зрозуміти роль страждання в процесі порятунку.

Православне богослов'я нерозривно пов'язує проблему зла із вченням про свободу волі людини. Згідно з догматичним вченням, викладеним у працях Іоанна Дамаскіна і розвиненим сучасними богословами, Бог створив людину вільною, здатною до вибору між добром і злом [St. John Damascene, 1899, р. 228]. Ця свобода є необхідною умовою для істинної любові та справжнього богопізнання, але одночасно вона відкриває можливість для гріха та страждання. Київські богослови наголошують, що обмеження людської свободи задля запобігання злу суперечило б самій природі божественної любові.

Сучасна православна теологія розвиває концепцію «кенозису Бога», за якою Всемогутній добровільно обмежує своє втручання у людську історію, надаючи простір для вільного людського вибору. Ця ідея, яку розробляють такі богослови, як Сергій Булгаков та Володимир Лоський, отримала подальший розвиток у роботах сучасних українських дослідників [Bulgakov, 2002 (1945), р. 549]. Вони стверджують, що Божественне само-

обмеження не означає безсилля, але є вищим проявом любові, яка і примушує, але запрошує до співпраці.

Центральним елементом православної відповіді на проблему зла є вчення про Втілення та спокутні страждання Христа. Згідно з православною христологією, Син Божий прийняв на себе не тільки людську природу, а й всю повноту людського досвіду, включаючи страждання та смерть [св. Афанасій Александрійський, 2002, с. 742].

Це богословське становище радикально змінює перспективу розуміння страждання: воно перестає бути злом і стає шляхом з'єднання з Богом. Українські богослови особливо наголошують на тому, що хресні страждання Христа не скасовують людське страждання, але перетворюють його зміст. У світлі цього вчення стає зрозумілим апостольський заклик: «Хто хоче йти за Мною, хай зречеться самого себе, і візьме хрест свій, та йде за Мною» (Мк. 8:34). У Христовому хресті страждання отримує новий сенс, адже «як маємо спільність у стражданнях Христових, так через Христа маємо й потіху» (2 Кор. 1:5). Саме тому хрест перетворюється на джерело надії та перемоги над злом у житті віруючого.

Вчення про «обоження» (theosis), центральне для східно-християнської традиції, передбачає, що через участь у стражданнях Христа людина може досягти справжньої єдності з Богом. Сучасні дослідники, включаючи богословів Української церкви, розвивають цю концепцію, показуючи, як християнське розуміння страждання відрізняється від стоїчого прийняття долі або буддійського прагнення до звільнення від страждання [Митр. Євстратій (Зоря), 2020, с. 45–62]. У православної перспективі страждання стає творчою силою, що сприяє духовному перетворенню та наближенню до божественної природи.

Православне богослов'я розглядає проблему зла в есхатологічній перспективі, стверджуючи, що остаточне вирішення цієї проблеми можливе лише в контексті завершення історії порятунку. Згідно з вченням про «апокатастасіс», що розробляється деякими отцями церкви, особливо Григорієм Ниським, зло в кінцевому рахунку буде подолано божественною любов'ю [св. Григорій Ниський, 2002, с. 742]. Хоча ця концепція не набула догматичного статусу, вона продовжує впливати на православне розуміння кінцевої долі світу та значення тимчасового страждання.

Сучасні православні богослови, включаючи представників Київської традиції, наголошують на тому, що есхатологічна

перспектива не повинна призводити до пасивності щодо боротьби зі злом у теперішньому. Навпаки, впевненість у остаточній перемозі добра має мотивувати активне протистояння злу та полегшення страждань ближніх [Коваленко, 2021, с. 456]. Ця позиція відрізняється від фаталістичного прийняття зла як неминучої частини божественного плану та підкреслює відповідальність людини за перетворення світу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Православна традиція не обмежується теоретичним вирішенням проблеми зла, але пропонує практичні духовні засоби для подолання страждання. Центральне місце в цьому процесі займає літургійне життя церкви, особливо Євхаристія, яка розглядається як реальна участь у спокутній жертві Христа. [Kimani, Mutua, & Nkansah-Obrempong, 2024, p. 1–23]. Через літургійну дію віруючі не лише згадують страждання Христа, а й містично беруть участь у них, що дозволяє їм знайти сенс у власних стражданнях. Таким чином, страждання у православному досвіді не є беззмістовним, але відкривається як шлях співрозп'яття з Христом і причастя Його воскресінню: «Коли ж терпимо, то й царювати будемо з Ним» (2 Тим. 2:12). Євхаристія стає запорукою того, що «страждання нинішнього часу нічого не варті супроти тієї слави, що має з'явитися в нас» (Рим. 8:18), і тому в ній віруючі знаходять надію та силу для духовного перетворення.

Молитовна практика православ'я включає особливі молитви за страждених та покійних, що відображає віру в дієвість молитовного клопотання для полегшення страждань. Київська богословська традиція особливо наголошує на ролі колективної молитви церковної громади у підтримці тих, хто переживає страждання [McTavish J. *Suffering*, 2016, p. 134–141]. Ця практика ґрунтується на вченні про містичну єдність тіла Христового, згідно з яким страждання одного члена торкаються всієї громади, але й втіха також є спільним надбанням. Отже, церковна молитва стає конкретним виявом любові та співстраждання, що реалізує апостольський заклик: «Носіть тягарі один одного, і так виконаєте закон Христов» (Гал. 6:2). У молитовному єднанні відкривається істина, що «коли страждає один член, з ним страждають усі члени; коли один член прославляється, з ним радіють усі члени» (1 Кор. 12:26), і таким чином спільнота Церкви стає живим носієм утіхи й надії у Христі.

Пастирська теологія займає особливе місце у православному підході до проблеми зла, оскільки вона зосереджена на практич-

ному застосуванні богословських істин у житті людей, які страждають. Сучасні українські пастирі-богослови розвивають концепцію «богослов'я страждання», яка інтегрує догматичні істини із психологічним розумінням людського досвіду [Митр. Євстратій (Зоря), 2020, с. 45–62]. Ця дисципліна наголошує на необхідності індивідуального підходу до кожної стражденної людини, враховуючи її духовний стан та життєві обставини.

Особлива увага у пастирському богослов'ї приділяється проблемі теодицеї у контексті дитячого страждання та передчасної смерті. Православні пастирі визнають особливу складність цих питань та уникають простих пояснень, воліючи зосередитися на втішенні та духовній підтримці [Коваленко, 2021, с. 456]. Вони наголошують, що пастирська турбота має включати не лише словесну втіху, а й конкретну допомогу у подоланні наслідків страждання. Пастирська опіка в скорботі нагадує, що Бог «утішає нас у всякому нашому горі, щоб ми могли тих, які в усякому горі, утішати тією утіхою, якою Бог утішає нас самих» (2 Кор. 1:4). Тому навіть перед лицем дитячого страждання Церква свідчить про живу надію на милосердя Боже та вічне життя у Христі.

Сучасна православна соціальна етика інтегрує традиційне розуміння гріха з аналізом структурних причин соціального зла. Богослови Київської традиції наголошують, що боротьба з індивідуальним гріхом має доповнюватися зусиллями щодо перетворення несправедливих соціальних структур. [Митр. Бл. Єпіфаній (Думенко), 2019, с. 15–28]. Ця позиція відбиває розуміння того, що зло проявляється в особистих вчинках, а також у системах придушення та експлуатації, які вимагають колективної відповіді церкви.

Сучасне православне богослов'я бере активну участь у між-конфесійному діалозі з проблеми теодицеї, визнаючи цінність різних християнських традицій у розумінні природи зла і страждання. Діалог із католицькою традицією, особливо з томістичною школою, збагачує православне розуміння співвідношення між божественною справедливістю та милосердям [Göcke, 2017, р. 5–20]. Протестантські підходи до проблеми виправдання також роблять важливий внесок у розвиток православної сотеріології.

Екуменічний діалог виявляє як загальні підстави, так і специфічні особливості різних християнських традицій у розумінні проблеми зла. Православні богослови наголошують на важливості східної концепції обожнювання для повного розуміння

сенсу страждання, тоді як західні традиції акцентують юридичні аспекти спокути [Park, Silverman, Sacco, Kim, 2023, p. 1–13]. Цей діалог сприяє глибокому розумінню багатства християнської традиції та відкриває нові перспективи для вирішення стародавньої проблеми теодицеї.

Православна апофатична традиція пропонує особливий підхід до проблеми зла, наголошуючи на незбагненності божественних шляхів та обмеженості людського розуму у розумінні вищих істин. Відповідно до вчення Діонісія Ареопігита і богословів, що розвивають його традицію, включаючи Григорія Паламу, повне раціональне пояснення проблеми зла неможливе в межах земного існування [Mijatović, 2021]. Ця позиція не означає капітуляції розуму, але вказує на необхідність смиренного визнання меж людського розуміння.

Апофатичний підхід до проблеми страждання наголошує на важливості містичного досвіду та духовного споглядання для розуміння божественної таємниці. Українські богослови, дотримуючись цієї традиції, вказують на те, що остаточна відповідь на питання про зло може бути отримана лише через особисте спілкування з Богом у молитві та спогляданні [Митр. Євстратій (Зоря), 2020, с. 45–62]. Ця перспектива доповнює раціональні аргументи теодицеї духовним виміром, який перевершує логічні побудови. У цьому контексті особливу силу набувають слова Писання: «Будьте спокійні й знайте, що Я – Бог» (Пс. 45:11 [46:10 LXX]). Апостол Павло також свідчить, що «тепер ми бачимо ніби в дзеркалі, неясно, тоді ж – обличчям до обличчя» (1 Кор. 13:12), вказуючи на таємничий вимір пізнання Бога, який перевищує людське розуміння. Тому апофатичний підхід допомагає прийняти страждання не як проблему, що підлягає розумовому розв'язанню, а як таємницю, що відкривається у безпосередній близькості до Бога.

Сучасне православне богослов'я стикається з новими викликами у розумінні проблеми зла, пов'язаними з розвитком науки, технологій та зміною соціальних структур. Глобальні екологічні кризи, пандемії та технологічні ризики потребують переосмислення традиційних підходів до теодицеї [Коваленко, 2021, с. 456]. Українські богослови активно працюють над інтеграцією наукових даних із богословським розумінням природи зла та страждання, прагнучи зберегти вірність традиції при відповіді на сучасні питання.

Особливого значення набуває діалог богослов'я з психологією та медициною у розумінні природи страждання та способів

його подолання. Православні богослови визнають цінність наукових підходів до лікування психічних розладів та полегшення фізичного страждання, одночасно наголошуючи на необхідності духовного виміру у повноцінному зціленні людини [Митр. Бл. Єпіфаній (Думенко), 2019, с. 15–28]. Ця інтегративна перспектива відкриває нові можливості для розвитку душпастирської медицини та духовного супроводу хворих.

Православне розуміння природи зла має важливі практичні наслідки для християнського життя та церковної діяльності. Визнання реальності зла вимагає від віруючих активної боротьби з його проявами як в особистому житті, так і в суспільстві. Українські богослови наголошують, що правильне розуміння теодицеї має мотивувати соціальне служіння та благодійну діяльність, а не призводити до пасивного ухвалення несправедливості [Митр. Євстратій (Зоря), 2020, с. 45–62]. У цьому сенсі втілюється апостольське повеління: «Не будь переможений злом, але перемагай зло добром» (Рим. 12:21). Християнська відповідь на зло полягає не лише в терпінні, а й у дієвій любові, що реалізує слова Господа: «Бо голодував Я – і ви дали Мені їсти; прагнув – і ви напоїли Мене» (Мт. 25:35). Таким чином, богословське осмислення зла знаходить своє завершення у конкретних плодах милосердя та служіння ближньому.

Богословське розуміння страждання як можливого шляху до духовного зростання не означає прославлення страждання саме собою або відмови від медичної допомоги. Сучасна православна етика наголошує на обов'язку полегшувати страждання інших людей та використовувати всі доступні засоби для боротьби з хворобами та соціальними проблемами [Коваленко, 2021, с. 456]. Ця позиція відображає розуміння того, що співчуття та милосердя є фундаментальними християнськими чеснотами, які потребують конкретних дій у відповідь на страждання ближніх (Таблиця 1).

Православна традиція розглядає страждання як божественну педагогію, спрямовану на духовне виховання людини. Святитель Іван Златоуст у своїх тлумаченнях на книгу Іова показує, як праведні страждання можуть бути прикладом терпіння та віри для інших людей. Педагогічний вимір страждання не означає, що Бог спричиняє зло, але вказує на здатність божественного промислу отримувати добро навіть зі злих обставин. Преподобний Дорофей Газський розвиває практичне вчення про те, як приймати скорботи з подякою і отримувати з них духовну користь. Життя праведного Іова є яскравим свідченням

Таблиця 1.
 Історико-богословський аналіз
 християнського розуміння зла, страждання та смерті

Історичний період	Автор/ Джерело	Основні концепції щодо зла	Розуміння страждання
Біблійний період (I ст. н.е.)	Апостол Павло (Рим. 5:12–21, 1 Кор. 15:20–28)	Зло як наслідок гріхопадіння першої людини; космічний характер зла та його подолання через Христа	Страждання як участь у хресті Христовому; очищувальний та випробувальний характер скорбот
Новозавітний період	Євангелист Іоанн (Ін. 1:1–18, 1 Ін. 4:7–21)	Протиставлення світла і темряви; зло як відсутність божественного світла та любові	Страждання як можливість прояву божественної слави та любові (Ін. 9:1–3)
Ранній патристичний період (II–IV ст.)	Св. Іриней Ліонський («Проти єресей», книги III–V)	Зло як відхилення від божественного плану; рекапітуляційна теорія подолання зла через Христа	Страждання як педагогічний інструмент божественного промислу для духовного зростання людини
Золота доба патристики (IV–V ст.)	Св. Василій Великий («Бесіди на Шестоднев», «Моральні правила»)	Зло як приватизм (στέρσις) – відсутність добра; свободна воля як джерело морального зла	Страждання має очищувальний характер; аскетичний підхід до добровільного страждання

Джерело:

Розроблено автором за результатами наукового дослідження

	Учення про смерть	Богословські рішення	Правові/Соціальні аспекти	Вплив на сучасність
	Смерть як «остання во-рожа сила» (1 Кор. 15:26); воскресіння як остаточна перемога над смертю	Сотеріологічне рішення через Христову жертву; есхатологічна перспектива перемоги добра	Принципи рівності та гідності людини; турбота про знедолених (Гал. 3:28)	Фундамент християнської антропології та етики; основа концепції прав людини
	Смерть подолана через віру в Христа; вічне життя як якісний стан буття	Любов як сутність Бога та шлях подолання зла; містичне єднання з Богом	Заповідь любові як основа соціальної справедливості	Основа християнського містицизму та соціального вчення
	Смерть як тимчасовий стан; віра в тілесне воскресіння та оновлення творіння	Христос як новий Адам відновлює пошкоджену людську природу	Критика гностичного дуалізму; захист гідності матеріального світу	Вплив на формування християнської онтології та антропології
	Смерть як наслідок гріха, але не остаточне зло; надія на воскресіння	Апофатичне богослов'я щодо розуміння божественного промислу	Соціальне вчення про справедливий розподіл благ; захист бідних	Основи православної соціальної доктрини та біоетики

Історичний період	Автор/ Джерело	Основні концепції щодо зла	Розуміння страждання
Каппадокійська школа	Св. Григорій Богослов («Слова про богослов'я», «Пісні про себе»)	<i>Містична інтерпретація зла як тіні в божественній економії; апофатичний підхід до теодицеї</i>	Страждання як шлях до богоподібності; містичне єднання зі стражданнями Христа
Пізня патристика (VI–VIII ст.)	Прп. Максим Сповідник («Міста гностичні», «Питання до Фалассія»)	Зло як наслідок неправильного використання гноми (вибіркової волі); космічне значення гріхопадіння	Страждання як можливість відновлення природної волі через наслідування Христа
Візантійський синтез (VIII–XV ст.)	Св. Іоанн Дамаскин («Точний виклад православної віри»)	Систематизація патристичного вчення про зло; зло як відхилення від природного порядку	Страждання як тимчасовий стан пошкодженої природи; віра в майбутнє відновлення
Паламітський синтез (XIV ст.)	Св. Григорій Палама («Триади», «Гомілії»)	Зло як відсутність причетності до божественних енергій; можливість подолання через обоження	Страждання може бути перетворене через містичний досвід божественного світла
Російська імперія (XIX–XX ст.)	Прот. Сергій Будгаков («Агнець Божий», «Невіста Агнца»)	Софіологічне рішення проблеми зла; зло як спотворення софійності творіння	Страждання як кенозис творіння, що веде до відновлення через Христа

	Учення про смерть	Богословські рішення	Правові/ Соціальні аспекти	Вплив на сучасність
	Смерть як перехід до повноти божественного спілкування для праведних	Тринітарне богослов'я як основа для розуміння любові та справедливості Бога	Вплив на церковне право та канонічну дисципліну	Розвиток тринітарного богослов'я та містичної традиції
	Смерть як розділення логосів природи; воскресіння як їх відновлення в Христі	Христологічне рішення: дві волі в Христі як модель подолання зла	Вплив на візантійське право через богословське обґрунтування людської свободи	Основи православної персоналістичної антропології та екології
	Смерть як неприродний стан; детальне вчення про загробне життя	Синтез халкидонської христології з православною антропологією	Вплив на кодифікацію візантійського права (Базиліки)	Схоластичний метод у православному богослов'ї
	Смерть як тимчасове роз'єднання душі й тіла; воскресіння як повнота обоження	Розрізнення сутності та енергій Бога; можливість реального богоспілкування	Вплив на візантійську міжнародну політику через богословське обґрунтування місії	Основа сучасного православного мистицизму та екуменічного діалогу
	Смерть як метафізична катастрофа, але не остаточна; всезагальне воскресіння	Софіологія як спроба синтезу богослов'я та філософії	Вплив на формування соціального вчення російської еміграції	Стимул для розвитку православного богослов'я творіння

Історичний період	Автор/ Джерело	Основні концепції щодо зла	Розуміння страждання
Неопатристичний синтез (XX ст.)	Протопр. Іоанн Мейендорф («Христос у східнохристиянській думці»)	<i>Повернення до патристичного розуміння зла; критика західних теорій задоволення</i>	Страждання в контексті теозису; обоження як подолання страждання
Сучасний період (XXI ст.)	Митр. Каліст (Уер) («Православна Церква», «Внутрішнє царство»)	<i>Апофатичний підхід до теодицеї; містерій зла у божественній економії</i>	Страждання як можливість духовного зростання; ісихастська традиція
Міжнародне право (1945–2020)	Загальна декларація прав людини (1948) ООН, стаття 18	<i>Правове визнання релігійної свободи як фундаментального права; заборона дискримінації</i>	Заборона тортур та нелюдського поводження (стаття 5 ЗДПЛ)
Європейське право	Європейська конвенція з прав людини (1950) Стаття 9, рішення ЄСПЛ	<i>Правовий захист від релігійно мотивованого зла та переслідувань</i>	Заборона катувань (стаття 3); право на справедливий суд у випадку страждань
Екуменічний діалог	Всесвітня Рада Церков Документи з питань миру та справедливості	<i>Зло як глобальний виклик, що потребує спільної відповіді християн</i>	Страждання в контексті глобальної нерівності та екологічної кризи

	Учення про смерть	Богословські рішення	Правові/ Соціальні аспекти	Вплив на сучасність
	Смерть подолана в досвіді літургійної спільноти; есхатологічна перспектива	Неопатристичний синтез; повернення до святоотецьких джерел	Вплив на формування сучасного екуменічного діалогу	Відновлення православної богословської ідентичності
	Смерть як перехід; можливість посмертного покаяння та очищення	Інтеграція патристичної традиції з сучасними викликами	Вплив на розвиток релігійної свободи в міжнародному праві	Православний внесок в міжрелігійний діалог
	Право на життя як основоположне право людини	Правове забезпечення релігійної свободи та захисту від переслідувань	Міжнародні механізми захисту релігійних меншин та попередження геноциду	Формування глобальних стандартів релігійної толерантності
	Захист права на життя; регулювання питань евтаназії та паліативної допомоги	Європейська система захисту релігійних прав	Прецедентне право ЄСПЛ щодо релігійних свобод	Стандарти для національних законодавств країн-членів Ради Європи
	Смерть від голоду, воєн та катаклізмів як виклик для християнської місії	Екуменічна теологія звільнення та примирення	Міжцерковне співробітництво в гуманітарній сфері	Спільне християнське свідчення перед світськими викликами

цього підходу: він втратив майно, дітей і здоров'я, але не відпав від довіри до Бога, промовивши: «Господь дав, Господь і взяв; нехай буде благословенне Ім'я Господнє!» (Иов. 1:21). Його випробування стало не лише перевіркою особистої віри, а й настановою для всіх поколінь у витривалості та покладанні на Боже Провидіння. Апостол Яків тому й закликає: «Ви чули про терпіння Йова і бачили кінець від Господа, бо Господь дуже милосердний і співчутливий» (Як. 5:11). Таким чином, православне розуміння страждання як педагогії підкреслює, що скорботи, прийняті з вірою, можуть стати шляхом духовного зростання та свідчення Божої слави, а приклад Йова відкриває вічний сенс терпіння у світлі надії на остаточну перемогу добра.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження проблеми зла, страждання та смерті у християнській традиції, засноване на аналізі праць богословів Православної Церкви України та світових теологічних шкіл, дозволяє сформулювати низку фундаментальних висновків про природу та значення цієї проблематики. Православне богослов'я демонструє послідовність у розумінні зла як відсутності блага, а не самостійної субстанції, що узгоджується з патристичною традицією та знаходить розвиток у сучасних українських богословських дослідженнях. Концепція свободи волі як необхідної умови справжньої любові та богопізнання залишається центральною для пояснення походження зла, при цьому сучасні богослови підкреслюють, що божественне самообмеження не означає безсилля, але є найвищим проявом любові, яка не примушує до добра.

Христологічний підхід до проблеми страждання є унікальною особливістю християнської відповіді на питання теодицеї, що радикально відрізняє його від інших релігійно-філософських систем. Втілення і спокутні страждання Христа не тільки не скасовують людське страждання, але перетворюють його онтологічний статус, перетворюючи потенційне зло на засіб поєднання з Богом та досягнення обожнення. Есхатологічний вимір православної теодицеї, що представлений у працях східних отців і розвивається сучасними богословами, вказує на остаточне подолання зла в перспективі завершення історії порятунку, що не призводить до пасивності, але мотивує активне протистояння злу в теперішньому. Літургічний та молитовний виміри надають практичні духовні засоби для подолання страждання через містичну участь у спокутній жертві Христа.

Соціальне вчення сучасної православної церкви інтегрує традиційне розуміння гріха з аналізом структурних причин соціального зла, що вимагає від християн активної участі у перетворенні несправедливих суспільних структур. Міжконфесійний діалог з проблеми теодицеї збагачує православне розуміння через взаємодію з католицькою та протестантською традиціями, виявляючи як загальні підстави, так і специфічні особливості різних християнських підходів до природи зла та страждання. Апофатична традиція православного богослов'я підкреслює обмеженість раціонального пояснення проблеми зла та вказує на необхідність містичного виміру, що доповнює логічні побудови теодицеї духовним спогляданням та особистим спілкуванням з Богом.

Практичні наслідки богословського розуміння зла мають важливе значення для формування християнського життя та церковної діяльності у сучасних умовах. Правильне розуміння теодицеї має мотивувати соціальне служіння та благодійну діяльність, а не призводити до пасивного прийняття несправедливості, при цьому визнання можливості духовного зростання через страждання не означає прославлення страждання саме собою або відмови від медичної допомоги та соціального захисту. Сучасні виклики, пов'язані з розвитком науки, технологій та зміною соціальних структур, вимагають від православного богослов'я подальшого розвитку традиційних підходів до проблеми зла, з урахуванням нових форм страждання та можливостей його подолання. Інтегративна перспектива, що поєднує богословські істини з науковим розумінням природи страждання, відкриває нові можливості для розвитку пастирської медицини та духовного супроводу в умовах сучасного суспільства.

1. Афанасій Александрійський, *Філософський енциклопедичний словник*, В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, Київ: Абрис, 2002, 742 с.
2. *Біблія*. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов. Видано з благословення Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Епіфанія, Київ: Українське Біблійне Товариство, 2023, 1373 с.
3. Григорій Ниський, *Філософський енциклопедичний словник*, В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України, Київ: Абрис, 2002, 742 с.
4. Думенко Єпифаній, Блаженніший Митрополит Київський і всієї України, (2019), *Церква у світі: виклики і відповіді, Київські єпархіальні відомості*, № 3, с. 15–28.
5. Зоря Євстратій, митрополит, (2020), *Богослов'я страждання у православній традиції, Праці Київської духовної академії*, т. 16, с. 45–62.
6. Коваленко Г., протоіерей, (2021), *Пастирське богослов'я у контексті сучасних викликів*, Київ: Дух і Літера, 456 с.

7. Чорноморець Ю., (2004), Основні категорії патристичної метафізики, *Мультиверсум. Філософський альманах*, Київ: Центр духовної культури, № 42.
8. Brian A. Butcher, Andrew Louth, (2018), *Liturgical Theology after Schmemmann: An Orthodox Reading of Paul Ricoeur*, New York: Fordham, 360 p.
9. Bulgakov Sergius, (1945) (2002), *The Bride of the Lamb*, translated by Boris Jakim, Grand Rapids, Eerdmans and Edinburgh: T&T Clark, 549 p.
10. Council of Europe. (1950, November 4). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *European Treaty Series*, No. 5. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
11. Göcke Benedikt, (2017). The Existence of Evil in Christian and Naturalistic Worldviews, *Synthesis philosophica*, 32, p. 5–20.
12. Hart David Bentley, (2011), *The Doors of the Sea: Where Was God in the Tsunami?* Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 119 p.
13. Kenneth Paul Wesche, (1984), The Union of God and Man in Jesus Christ in the Thought of Gregory of Nazianzus, *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 28.2, p. 83–98.
14. Kimani Anne & Mutua Dr & Nkansah-Obrempong Prof., (2024), The Role of Human Suffering in Christian Life: A Theological Reflection on Biblical Teaching, *Journal of Sociology, Psychology and Religious*, 4, p. 1–23.
15. McTavish J., (2016), *Suffering, death, and eternal life*, Linacre Q, May; 83(2): 134–141.
16. Metropolitan Hierofei, (2015), *I Know a Man in Christ: Elder Sophrony the Hesychast and Theologian*, Holy Monastery of the Birth of the Theotokos.
17. Metropolitan Kallistos, (1971), Review of Panagiotis N. Trembelas, *Dogmatique de l'Église orthodoxe*, *Eastern Churches Review*, 3, 4, p. 477–480.
18. Meyendorff P., (2011), Fr John Meyendorff and the Autocephaly of the Orthodox Church in America, *St Vladimir's Theological Quarterly*, No. 55/1, p. 335–352.
19. Mijatović F., (2021), (In)active God – Coping with Suffering and Pain from the Perspective of Christianity, *Religions*, 12(11), 939.
20. Oleksowicz M., & Kłosowski M., (2023), The Theodicy Challenge and the Intelligibility of the World, *Religions*, 14 (12), 1513.
21. Park CL, Silverman EJ, Sacco SJ, Kim D, Hall MEL, McMartin J, Kapic K, Shannonhouse L, David AB, Aten J., (2023), When suffering contradicts belief: measuring theodical struggling, *Curr Psychol*, May 3, p. 1–13.
22. *St. John Damascene on Holy Images, Followed by Three Sermons on the Assumption*, Eng. transl. by Mary H. Allies, London, 1899.
23. *United Nations*. (1948). Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.
24. Volf M., (2019), *Exclusion and embrace: A theological exploration of identity, otherness, and reconciliation*, Rev. and updated ed., Yale University Press, 360 p.
25. Γεώργιος Καψάνης, (1979), *Περὶ τοῦ κτίτορος τῆς ἐν Ἄθω Ἱ. Μονῆς Γρηγορίου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὅσ. Γρηγορίου τὸν Σιναΐτην = Γεώργιος (Καψάνης), ἀρχιμ. Περὶ τοῦ κτίτορος τῆς ἐν Ἄθω Ἱ. Μονῆς Γρηγορίου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὅσ. Γρηγορίου τὸν Σιναΐτην*, Αθήνα: Παράδοση, 1979.
26. Κωστή ΗΛ., (1993; 1994), Παπαδάκη: Θέματα Αγωγῆς του Παιδιοῦ κατὰ τον Ι. Χρυσόστομο, *Ρέθυμνο*, σελ. 175.

1. *Bibliia*. Suchasnyi pereklad z davnoievreiskoi ta davnohretskei mov. Vydano z blagoslovennia Blazhenniishoho Mytropolyta Kyivskoho i vsiiei Ukrainy Epifaniia, Kyiv: Ukrainke Bibliine Tovarystvo, 2023, 1373 s. [In Ukrainian].
2. Afanasii Aleksandriiskyi, *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*, V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in.; Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy, Kyiv: Abrys, 2002, 742 s. [In Ukrainian].
3. Brian A. Butcher, Andrew Louth, (2018), *Liturgical Theology after Schmemmann: An Orthodox Reading of Paul Ricoeur*, New York: Fordham, 360 p. [In English].
4. Bulgakov Sergius, (1945) (2002), *The Bride of the Lamb*, translated by Boris Jakim, Grand Rapids, Eerdmans and Edinburgh: T&T Clark, 549 p. [In English].
5. Chornomorets Yu., (2004), *Osnovni katehorii patrystychnoi metafizyky, Multyversum. Filosofskiy almanakh*, Kyiv: Tsentr dukhovnoi kultury, № 42. [In Ukrainian].
6. Council of Europe. (1950, November 4). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *European Treaty Series*, No. 5. URL:https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf. [In English].
7. Dumenko Yepyfanii, Blazhenniishyi Mytropolyt Kyivskiy i vsiiei Ukrainy, (2019), *Tserkva u sviti: vyklyky i vidpovidi, Kyivski yeparkhialni vidomosti*, № 3, s. 15–28. [In Ukrainian].
8. Göcke Benedikt, (2017). The Existence of Evil in Christian and Naturalistic Worldviews, *Synthesis philosophica*, 32, p. 5–20. [In English].
9. Hart David Bentley, (2011), *The Doors of the Sea: Where Was God in the Tsunami?* Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans Publishing Company, 119 p. [In English].
10. Hryhorii Nyskyi, *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*, V. I. Shynkaruk (hol. redkol.) ta in.; Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody NAN Ukrainy, Kyiv: Abrys, 2002, 742 s. [In Ukrainian].
11. Kapsanis Georgios, Archimandrite, (1979), *Peri tou ktitoros tis en Atho I. Monis Grigoriou kai tis skheseos autou pros ton Osion Grigoron ton Sinaitin*, Athens: Paradosi. [In Greek].
12. Kenneth Paul Wesche, (1984), The Union of God and Man in Jesus Christ in the Thought of Gregory of Nazianzus, *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 28.2, p. 83–98. [In English].
13. Kimani Anne & Mutua Dr & Nkansah-Obrempong Prof., (2024), The Role of Human Suffering in Christian Life: A Theological Reflection on Biblical Teaching, *Journal of Sociology, Psychology and Religious*, 4, p. 1–23. [In English].
14. Kovalenko H., protoiierai, (2021), *Pastyrske bohoslavia u konteksti suchasnykh vyklykiv*, Kyiv: Dukh i Litera, 456 s. [In Ukrainian].
15. McTavish J., (2016), *Suffering, death, and eternal life*, Linacre Q, May; 83(2): 134–141. [In English].
16. Metropolitan Hierofei, (2015), *I Know a Man in Christ: Elder Sophrony the Hesychast and Theologian*, Holy Monastery of the Birth of the Theotokos. [In English].
17. Metropolitan Kallistos, (1971), Review of Panagiotis N. Trembelas, *Dogmatique de l'Église orthodoxe*, *Eastern Churches Review*, 3, 4, p. 477–480. [In English].
18. Meyendorff P., (2011), Fr John Meyendorff and the Autocephaly of the Orthodox Church in America, *St Vladimir's Theological Quarterly*, No. 55/1, p. 335–352. [In English].

19. Mijatović F., (2021), (In)active God – Coping with Suffering and Pain from the Perspective of Christianity, *Religions*, 12(11), 939. [In English].
20. Oleksowicz M., & Kłosowski M., (2023), The Theodicy Challenge and the Intelligibility of the World, *Religions*, 14 (12), 1513. [In English].
21. Papadakis Kōstis II., (1994), *Themata Agogis tou Paidiou kata ton I. Khrysostomo*, 2nd edition, Rethymno, 175 s. [In Greek].
22. Park CL, Silverman EJ, Sacco SJ, Kim D, Hall MEL, McMartin J, Kapic K, Shannonhouse L, David AB, Aten J., (2023), When suffering contradicts belief: measuring theodical struggling, *Curr Psychol*, May 3, p. 1–13. [In English].
23. *St. John Damascene on Holy Images, Followed by Three Sermons on the Assumption*, Eng. transl. by Mary H. Allies, London, 1899. [In English].
24. *United Nations*. (1948). Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>. [In English].
25. Volf M., (2019), *Exclusion and embrace: A theological exploration of identity, otherness, and reconciliation*, Rev. and updated ed., Yale University Press, 360 p. [In English]
26. Zoria Yevstratii, mytropolyt, (2020), Bohoslovia strazhdannia u pravoslavonii tradytsii, *Pratsi Kyivskoi dukhovnoi akademii*, t. 16, s. 45–62. [In Ukrainian].